

MAVZU: "OT SO'Z TURKUMIDAGI KELISHIKLAR USLUBIYATINI FANLARARO BOG'LAB

O'RGANISH"

Qo'shnazarova Mehribon

Urgench, Uzbekistan

Otaboyev Akbar

UrDU Aspiranti

Annotatsiya

Ushbu maqolada ona tili darslarini tabiat, geografiya, tarix, etnografiya, matematika, chizmachilik, adabiyot kabi boshqa fanlar bilan bog'lab o'tishning o'quvchilar tafakkurini, dunyoqarashini rivojlantirishdagi ahamiyati haqida fikr yuritilgan.

Kalit so'zlar: kelishiklar, O'zbek tiliga Davlat maqomi berilishining tarixi, o'zbek tilining taraqqiyot bosqichlari, Al-Xorazmiy, Beruniy, Ibn Sino, Forobiy, Bobur kabi buyuk siymolarimizning umrboqiy meroslari.

O'zbek tiliga Davlat tili maqomining berilishi faqat o'zbeklar uchungina emas, balki Respublikamizda yashayotgan barcha elat vakillari uchun ham katta ahamiyatga ega. Agar Davlat tili haqidagi Qonun bandlarini o'zga millat va elat vakillari ongiga singdira olmasak, o'zbek tilining millatlaro muomala til mavqeyiga ko'tarilishi qiyin. Mustaqillik sharofati bilan biz jahon hamjamiyatiga a'zo bo'ldik. Jahonda millatlararo muomala vositasi ingliz tilidir. Mamlakatimizga turli maqsadlar bilan kirib kelayotgan xorijiy davlat fuqarolari tobora ko'paymoqda. Bu esa suni ko'rsatadiki, ingliz tili muomala jarayonida asosiy mavqe qozonib, millatlararo muomala vositasiga aylanishi ehtimolidan holi emas. Biz, yoshlar, ingliz, fransuz va yana juda ko'p chet tillarini bilishimiz kerak. Biroq inson ona tilida tafakkur qiladi, ona tilida yig'laydi. Shunday ekan, odam o'z ona tilini sevishi, qadriga yetishi kerak. Sevimli adibimiz O'. Hoshimov ona tiliga bo'lgan mehr –muhabbatini shunday deb ta'riflagan edi: "O'z onasini sevmagan odam qo'shni kampirni yaxshi ko'raman desa, ishonmayman. O'z ona tilini, madaniyatini hurmat qilaman desa ishonmayman. Onaday aziz bo'lgani uchun tilimizni ona tilim deymiz".

Garchi zug'um qilganlarni yoqtirmadim,

She'r yozdim – u, bo'lak ishni qotirmadim,

Tilim turib o'z tilimda gapirmadim,

Bir eslasam, eziladi bag'ri – dilim,

Ona tilim, kechir meni, ona tilim.

O'zbek tili Davlat tili maqomida mustahkam turishi uchun ham jahon xalqlari ichida mustahkam o'zin egallashi lozim. Buning uchun, avvalo, davlat tili siyosatini "kelajagi buyuk davlat" nuqtayi nazarini anglab yetishimiz zarur. O'zbek tili Davlat tili maqomida ustuvor turishi uchun uni jahon xalqlariga tanitish lozim, jahon xalqlari ham uni tan olishi muhimdir. Hozirgacha xorijdan kelgan mutaxassislar O'zbekistonni, asosan, rus tili orqali kashf etmoqda. Xorijdan kelgan mehmonlar O'zbekistonni o'zbek tili orqali tanishi, o'zbek tilini o'rganib ketishi yoki kelib o'rganishi bizning davlat siyosatimizga bog'liq. Jahon mamlakatlarida ona tilimizni xorijiy til sifatida o'qitilishiga endilikda davlat miqyosida alohida e'tibor bermog'imiz lozim. Bu ulkan yo'nalishning tizimi, dasturlari, qo'llanmalari, tegishli lug'atlari ishlab chiqilishi hozirgi dolzarb vositalardir. Ona tilimizning jahon mamlakatlarida o'qitilishi jahonning mamlakatimizga e'tiborini kuchaytiradi va ayni paytda Vatanimizning jahon hamjamiyatidagi mavqeyini oshiradi. Inshoolloh, shunday bo'lajak.

Ona tilimizning bebaho boyliklarini boshqa fanlar bilan bog'lab o'rgatishga bag'ishlangan darsimni havola qilaman.

Ustozlarni eshikning ikki tomonida turib qo'llariga gullar berib kutib olamiz (4 xil turdagi gullar). Mehmonlar istagan joylariga o'tirib olishadi.

1-b: Assalom, turkiy zabon,

Dilga chin ruh beribsiz.

Assalom, aziz mehmon,

Vohaga xush kelibsiz.

2-b: Qutlug' bo'lsin anjuman,

Til bilib el bilibsiz.

Xorazmday gul chaman,

Vohaga xush kelibsiz.

1-b: Aziz ustozlar, munis muallimlar!

Anjuman sabab siz bilan go'zal Xorazm vohasida diydorlashuv muborak!

2-b: Qadim va navqiron allomalar yurti bo'lgan, Kohna Xiva qal'asini o'z bag'riga jo qilgan Xorazm san'atkorlar yurtiga ilk bora nasib etgan tashrifingiz muborak!

1-b: Gul jannatdin hadya bir ne'mat erur,

Guldin kishilar yuziga yog'ilur nur.

Ammo bilmam gulfurush gulini sotib,

Puliga yaxshiroq ne ola bilur?

(K. Mirvaziy)

2-b: Fasli navbahor o'ldi, ketibon zimistonlar,

Do'stlar, g'animatdur, sayr eting gulistonlar.

1-b: Tabiat xasis emas, u tikandan gul, zahardan bol yarataveradi. Gullar – go'zallik malikasi. Gul ko'zlarga quvonch, dillarga orom bag'ishlaydi. Bilasizmi, gullar nima tanlamaydi?

2-b: Gullar yurt, elat, millat, til tanlamaydi. Lekin ular nima tanlaydi?

1-b: Gullar joy tanlaydi. Gul sevgi, ishq, muhabbat ramzidir. Shuning uchun ham qadim-qadimdan oshiq o'z ma'shuqasiga bo'lgan muhabbatini gul bilan izhor etgan. Gullar poklik, tinchlik, totuvlik, do'stlik, diydorlashuv ramzidir. Shuning uchun biz bugungi tanishuv, diydorlashuv ramzi sifatida gulni tanladik.

2-b: Qalbi quyosh, mehribon ustozlar! Tanishuv ko'ngillarni yana-da yaqinroq bog'laydi. Keling, bir-birimiz bilan yaqindan tanishib olsak.

1-b: Bir turdagi gul egalari bir guruh bo'lib bir stol atrofidan joy oladilar.

2-b: O'z qo'lingizdagi gulni guldonga solishdan oldin o'zingizning ism va sharifingiz, manzilgohingiz bilan tanishtirsangiz. Qo'lingizdagi gul haqida qanaqa she'r, qo'shiq yoki gullarning tabobatdagi xosiyati, o'rni haqida bilgan bilimlaringizni namoyish qilsangiz, biz bilan o'rtoqlashsangiz, marhamat.

1-b: 1-stolga Chinnigul egalari o'tiradilar. 2-stolga Lola gul egalari o'tiradilar.

2-b: 3-stolga Kala gul egalari, 4-stolga Atirgul egalari o'tiradilar (Gul haqida ma'lumot beradilar).

1-b: Har millatning o'z sevgan guli bo'lar ekan. O'zbeklar atirgulni, arablar nilufar gulini, yaponlar xrizantemani yaxshi ko'rishar ekan.

2-b: Gullarning hayotimizdagi o'rni juda katta. Gullardan sovun, atir, dori, efir yog'i olinadi.

1-b: Tabobatda roza guli dizenteriya, ya'ni ich ketishiga davo ekan.

2-b: Mana, ustozlar, ona tili fanidan biz botanika, biologiya, tabobat olami bilan ham bog`lanib bilimimizni yana-da chuqurlashtirdik.

1-b: Aytilmagan bir qo`shiqsan,
Jayxundirsan, Sayxundirsan.
Sen-da Sug`dsan, sen-da Shoshsan,
Ko`hna Turon-Ona tilim.

2-b: Jaloliddin Manguberdi,
"Yurtim" dedi, "tilim" dedi.
Chingizxon ham ming havasda:
"Shunday bo`lsa o`g`lim", dedi!
Sug`d yozuvi, o`z yozuvim,
Turkiy tilim, o`zbek tilim.

1-b: Tarixga "Kompyuter asri" nomi bilan kirgan ushbu asr nafaqat bizning O`zbekistonda, balki butun jahonda o`chmas iz qoldiradi.

2-b: Keling, texnika faniga murojaat qilib, Ona tilimizning o`tmishiga bir nazar tashlasak... O`zbek tilining mavqeyini ko`tarish ajdodlarimizdan bizga merosdir:

- 1277- yil elxoniyalar davrida;
- XV asrda Navoiy taklifi bilan Husayn Boyqaro davrida;
- 1989- yil 21 -oktabrda Prezidentimiz Islom Karimov tomonidan o`zbek tiliga Davlat maqomi berildi.

1-b: O`zbek tili quyidagi taraqqiyot bosqichlarini o`z boshidan kechirdi:

1. Qadimgi turkiy til: miloddan oldingi yillardan X asrgacha.
2. Eski turkiy adabiy tili: XI – XIV asrlar.
3. Eski o`zbek adabiy tili: XV- XIX asrlar.
4. Hozirgi o`zbek adabiy tili: XX asrdan boshlab hozirgacha bo`lgan davrni o`z ichiga oladi.

Til-millat belsidir. O`zbek tili borligi uchun millatimiz o`zbek millati, Vatanimiz O`zbekiston deya ataladi:

Tug`ilgan joy-menga Vatan, Ona tilim jonimdir,
Til va Yurtdan ayrilsam gar, shu kun o`lgan onimdir.

1-b: Bugun bizning yig`ilishimizdan maqsad "Ona tili darslarini fanlararo bog`lab o`rganish" mavzusini muhokama qilish ekan, siz bu muammoni qay usullar orqali yechmoqdasiz?

2-b: Biz har bir guruhga marker, plakatlar beramiz. Shu muammo va qo`shimcha beriladigan muammoga har bir guruh ma`lum vaqt ichida bahslashib, javob topib yozma javoblarini himoya qilishlari kerak.

Izoh: Har bir guruhga asosiy va qo`shimcha muammo yozilgan tarqatmalar beriladi. Tayyorlanish uchun 10 daqiqa vaqt beriladi.

1-guruh: 1. Ona tili darslarini fanlararo bog`lab o`rganish, sizningcha, qay usullarda olib borilgani ma`qul? 2. O`quvchilarning so`z boyligini oshirish imkoniyatiga qanday usullar orqali erishmoqdasiz?

2-guruh: 1. Ona tili darslarini fanlararo bog`lab o`rganish, sizningcha, qay usullarda o`quvchilarga yetkazilgani ma`qul?

2. O`quvchilarning tafakkurini, shaxsiy fikrlash qobiliyatini o`stirishda qanday usullarni qo`llash maqsadga muvofiqdir?

3-guruh: 1. Ona tili darslarini fanlararo bog`lab o`rganish, sizningcha, qay usullarda olib borilgani ma`qul?

2. O`quvchilarning ifodali o`qish mahoratini qaysi usullardan foydalangan holda oshirmoqdasiz?

4-guruh: 1. Ona tili darslarini fanlararo bog`lab o`rganish, sizningcha, qay usullarda olib borilgani ma`qul?

2. O`quvchilar ongiga milliy qadriyat, ajdodlarimizga bo`lgan hurmatni singdirish muammosini qaysi usullardan foydalanib yechish va maqsadga erishish mumkin?

Izoh: Guruhlar o`z muammolarini ma`lum vaqt ichida yechadilar, doskaga o`z plakatlarni ilib qo`yib, o`z fikrlarini o`rtoqlashadilar. Ma`lum xulosaga keladilar.

1-b: Biz siz bilan "Kelishik qo`shimchalari uslubiyati" mavzusini fanlararo bog`lab o`rganamiz.

REJA:

1-b: Kelishik qo`shimchalari bilan tanishish. (Bu topshiriq fikrni davom ettirish usuli orqali olib boriladi)

2. Kichik guruhlar bilan ishlash: videofilm asosida kinossenariy yaratish.

Juda qadim zamonda, O`zbekiston tomonda,
6 ta zo`r pahlavon yashar ekan yonma-yon.
Ot va otni bog`lashda, ot va fe`lni bog`lashda,
Ular jon kuydirishar, tinmay zahmat chekishar.
Qarashlilik, yo`nalishni, harakat o`tganlikni,
O`rin-payt ,qiyoslashni, butunning bir qismini,
Bildirar, uqtirishar, tinmay xizmat qilishar.

1-topshiriq:

Kelishik qo`shimchalari bilan quyidagi usulda tanishamiz:

1-guruh: Berilgan she`rda qaysi kelishiklar borligi, ularning qo`llanishini aniqlaydilar.

2-guruh: She`rning nasriy mazmunini ilmiylik asosida izohlaydilar.

3-guruh: She`r mazmunini rus, ingliz, nemis, fransuz, turkman tiliga tarjima qilish mashqi beriladi...

4-guruh: Shu she`rdagi tarixiy shaxsni izohlash mashqi topshiriladi.

Izoh: Ona tili darsi chet tillari va tarix fani bilan bog`lanadi.

Ushbu topshiriq quyidagi she`r asosida bajartiriladi:

Temurxon naslidin Sulton Ulug`bek,
Ki olam ko`rmadi, Sulton aningdek.
Bilib bu nav ilmi-osmoniy,
Ki andin yozdi "Ziji Ko`ragoniy".
Qiyomatda dekinchi ahli ayyom,
Yozurlar oning ahkomidin ahkom.

Izoh: Har bir guruhga kelishiklar mavzusida muammoli savollar berib boriladi. 1) Qaysi kelishiklar she`riyatda omonim shaklda uchraydi? 2) Qaysi kelishik boshq kelishiklar bilan sinonim bo`la olmaydi? 3) Qaysi kelishiklar kesim vazifasida kela olmaydi? 4) Tushum kelishigining qisqargan holatlari qanday shakllarda uchraydi? (-n, -i) 5) Qaysi kelishiklar ko`makchilar bilan sinonim bo`la oladi?

1-b: 2-topshiriq:

"Videofilm asosida kinossenariy yaratish" topshirig`ini bajaramiz. Kinossenariy yaratishdan oldin "Al - Xorazmiy" videofilmidan parcha tomosha qilasiz.

Yo`qdan Beruniylar binolar qilgan,
 Mashrabni mashhuri dunyolar qilgan,
 Husaynni –Ibn Sinolar qilgan,
 Abdullohning tilin burrolar qilgan,
 Ilon o`ynatgandyek, so`z o`ynatgan kim?
 Oddiy muallim-da, oddiy muallim.

2-b: Tuproqdek xokisor bezovta jonlar,
 Ammo qanoatda tog`dek ulugvor,
 Hatto Temurdayin Sohibqironlar
 Pirim deb etagin o`pgan zotlar bor.
 Qaysar Jahongirga yo`l ko`rsatgan kim?
 Oddiy muallim-da, oddiy muallim.

1-b: Al-Xorazmiydek buyuk siymolar hayoti haqida videofilmning kinossenariysini yaratish topshirig`ini bajaramiz. Har bir guruh kinossenariy yaratish uchun quyidagi 4 ta topshiriqni bajarishi kerak:

1-topshiriq: Har guruh o`z chekiga tushgan alloma hayotidan ilmiy, mo`jizaviy esse yaratadi.

Izoh Guruhlar mavzulari:

1-guruh: Beruniy hayotidan geografiyaga oid esse yaratish.

2-guruh: Ibn Sino hayotidan tibbiyotga oid esse yaratish.

3-guruh: Bobur hayotidan tarixga oid esse yaratish

4-guruh: Forobiy hayotidan huquqqa oid esse yaratish.

Geografiya, tibbiyot, tarix, adabiyot, astronomiya fanlari mavzusida tuzilgan matnlar ona tili fani mavzusiga bog`lab sharhlanadi. Matnlardan kelishik qo`shimchalari topdirilib, uslubiyati sharhlanadi.

2-topshiriq: Shu allomalar qadamjoylari Yer yuzi xaritasidan oyoq bilan yurib borib toptiriladi. Buning uchun qo`lda yasalgan yer yuzi xaritasi 5 metrli ochiq maydonga joylashtiriladi. Har bir allomaning qadamjoylari 4 xil rangdagi iplar bilan belgilangan holatda toptiriladi va ularning ona tili taraqqiyotiga qo`shgan hissalarini, ona tilining sofliqini saqlab qolishdagi sa`y-harakatlari eslatiladi. Har bir topshiriqda kelishik qo`shimchalarning uslubiy xususiyatlari so`rab boriladi.

Izoh:

I. Beruniy qadamjoylari:

1. Urganch 2. Eron: Ray, Bog`dod. 3. Hindiston: Peshovar, Jaylam, Lohur, Mo`lton. 4. Afg`oniston: Balx, Jurjon, Gurgon, G`azna.

II. Ibn Sino qadamjoylari:

1. Buxoro: Afshona qishlog`i. 2. Afgoniston: Obivard, Qazvin. 3. Eron: Ray, Gurgon, Isfahon, Hamadon

III. Bobur qadamjoylari:

1. Andijon. 2. O`sh. 3. Axsikent. 4. Marg`ilon. 5. Toshkent. 6. Ohangaron. 7. O`ratepa. 8. Samarqand. 9. Qarshi. 10. Afg`oniston: Qobul, Qandahor. 11. Hindiston: Dehli, Agra.

IV. Forobiy qadamjoylari: 1. Sirdaryo: Forod qishlog`i. 2. Toshkent. 3. Samarqand. 4. Buxoro. 5. Bog`dod. 6. Damashq. 7. Xalad. 8. Misr.

Izoh: Bobur ta`sirida Hindistonga sabzi, xurmo so`zlari o`tganligi, kursi so`zining hind va o`zbek tillarida bir xil ishlatilishi eslatiladi.

3-topshiriq: allomalar yaratgan badiiy asarlar xronologik jadvalini tuzish va tuzgan gaplardan kelishik qo`shimchalarini topish topshiriladi.

4-topshiriq: Allomalar haqida she`r aytib, she`rdan kelishiklar uslubiyati toptiriladi.

Izoh: Guruhlarga ish davomida “Kelishiklarning uslubiyati” mavzusida savollar berib boriladi:

1-savol: “Qaratqich kelishigi qaysi kelishik bilan sinonim bo`la olmaydi?”

2-savol: “Tushum kelishigi qanday holatlarda belgili qo`llanadi?”

3-savol: “Qaratqich kelishigi qanday holatlarga belgisiz qo`llanadi?”

4-savol: “Qaysi kelishik qiyos ma`nosini beradi?”

XULOSA: Guruhlarga o`z gullarining shaklida qirqilgan rangli qog`ozlar beriladi. Ular shu qog`ozlarga o`z taassurotlarini, ezgu tilaklarini va manzilgohlarini yozadilar, shu gulning konturi chizilgan plakatga yopishtiradilar. Bu esa do`stona xayrlashuv belgisi hisoblanadi.

Tan olish kerakki, bugungi tezkor asrda millatning dunyoga tanilishi, nufuzi ortishi bevosita uning sport, san`at va tabiiyki, ona tiliga bo`lgan munosabati bilan ham belgilanmoqda. Modomiki, biz O`zbekistonimizni olamga tarannum etmoqchi, uning qadimiy tarixi va yorug` kelajagini ulug`lamoqchi bo`lsak, Qonun bilan shahodatlanib berilgan tilimizning – “Qoshg`ariydan qolgan til sadolari” ning bemiyl imkoniyatlari, go`zalliklari, betakror ma`no tovlanishlari mohiyatini teran idrok etishimiz, qadriga yetishimiz lozim.